

Kiss Márton¹

A Rákóczi-szabadságharc emlékezetének térbelisége a Magyar Honvédségben (1906–2023)

The Spatial Memory of the Rákóczi War of Independence in the Hungarian Defence Forces (1906–2023)

Absztrakt

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) az egyik legismertebb személy a magyar történelemben. A 18. században vezetett szabadságharc (1703–1711) és az arról való megemlékezés a magyar identitásban is mély gyökeret vert. Nincs ez másként a Magyar Honvédségben sem, amely már a 19. század végétől igyekezett megemlékezni a fejedelemről. A 20. század markáns politikai változásai ellenére Rákóczi emlékezete fennmaradt a Honvédségben, még ha annak megoszlása folyamatosan változott is. A katonai ezredek, laktanyák és kulturális szervezetek is előszeretettel választottak olyan neveket, amelyek Rákóczira vagy szabadságharcára utaltak. Az adatok térbeliségének elemzésével kiderül, hogy a Magyar Honvédség pontosan milyen Rákóczi-emlékezetet épített ki az országban az elmúlt száz év során.

Kulcsszavak: II. Rákóczi Ferenc, emlékezet, térbeliség, ezred, laktanya

¹ Doktori hallgató, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, e-mail: kiss.marton1990@gmail.com

Abstract

Francis II Rákóczi (1676–1735) was one of the most famous figures in Hungarian history. The 18th century War of Independence (1703–1711) and the commemoration of it have also taken deep roots in Hungarian identity. This is no different in the Hungarian Defence Forces, which have sought to commemorate the prince since the end of the 19th century. Despite the political changes of the 20th century, the memory of Rákóczi has survived in the Armed Forces, even if its distribution has constantly changed. The military regiments, barracks and cultural organisations also preferred to choose names that referred to Rákóczi or his fight for freedom. By analysing the spatiality of the data, it is possible to see exactly what kind of memory of Rákóczi the Hungarian Defence Forces have built up in the country over the last hundred years.

Keywords: Francis II Rákóczi, memory, spatial, regiment, barracks

Bevezető

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) a magyar történelem egyik legismertebb szereplője. Az általa vezetett szabadságharc (1703–1711) komoly részét képezi a magyar identitásnak a mai napig. Rákóczi emléke és a katonai harcok hagyománya a 19. század második felében – az elbukott 1848–1849-es szabadságharc után – ismét megerősödött és újra a politikai közbeszéd része lett. Mivel az Osztrák–Magyar Monarchia közös haderejének részeként a magyar ezredek nem viselhettek külön elnevezést, ezért a Rákóczira való emlékezés viszonylag korlátozott maradt a hadseregben belül, így erre csak az első világháború után, az önálló magyar honvédség megalakulásakor kerülhetett sor. Rákóczi és a szabadságharcban vezető szerepet betöltő katonai személyek – köztük Bercsényi Miklós, Béri Balogh Ádám és Bottyán János – ekkor kerültek a magyar katonai hagyományok megtestesítőinek körébe, így például ezredeknek neveztek el róluk.

A második világháború utáni időszak politikai változásai ellenére Rákóczi és körének emlékezete továbbra is erős maradt. Ebben az időszakban a korábbi ezredszámozás átalakítása miatt az elnevezésekben csak kevés helyen maradt meg az emlékezet, ugyanakkor sajátos módon a laktanyák és egyéb katonai intézmények nevében tovább élt.

Az 1990-ben ismét függetlenné váló Magyar Honvédségben egymásnak olykor ellentmondó folyamatok zajlottak, amelyek a katonai hagyományokban is éreztették hatásukat. Több korábbi ezred megszűnt, amivel párhuzamosan számos laktanyára már nem volt többé szükség. Emellett a szovjet hadsereg is elhagyta az országot, amely nagyszámú létesítményt hagyott maga után. Mindebből kifolyólag a hadsereg Rákóczi-emlékezete egyre inkább visszaszorult, ugyanakkor képviselői az ország jelentős Rákóczi-ünnepein mindig tiszteletüket tették. Az utóbbi időszakban azonban többen felhívták a figyelmet a csapathagyományok, a hadtörténelem és a katonai identitás vizsgálatának kérdéseire.²

² JOBBÁGY 2010: 155–159; LISZNYAI 2010: 149–157; KANYÓ–LÓWI 2021: 101–114.

Írásomban a Rákóczi-szabadságharchoz kapcsolódó szellemi és térbeli emlékezeti rétegeket kívánom bemutatni a 20. század elejétől egészen napjainkig. A katonai hagyományok európai bemutatásával illusztrálom azt a folyamatot, amelynek során a csapatszellem (*esprit de corps*) francia, angol és német változatai kialakultak. A magyar hadsereghez köthető katonai emlékezet vizsgálatának alapját a katonai ezredek elnevezései, a különböző katonai létesítmények (laktanyák, raktárak), oktatási intézmények (iskolák), valamint egyéb társadalmi szervezetek névadási gyakorlatai jelentették. Az adatokat ezután számítógépes programok segítségével rendeztem, majd térképeken ábrázolva mutatom be azoknak az országos Rákóczi-hagyományokhoz köthető lehetséges kapcsolódási pontjait.

A katonai hagyományok európai formái

Az emberi együttélés során számos ellentétes helyzet merülhet fel a közösség tagjai között. Idetartoznak azok a fenyegetések is, amelyek az az adott csoportot kívülről érik. A veszélyek meggátolására – és egyben a háborúk megvívására – szolgáltak azok a csoportok, akik fegyverrel védték meg magukat és közösségüket. Az állami keretek kialakulásával szinte egy időben jelentek meg a katonai kötelékekből álló hadseregek mint az uralkodót támogató szervezetek.³

A katonai hagyományok élő mivoltunkból fakadóan folyamatosak és alakulnak az idők során. Végigkövethető rajtuk az adott társadalmi csoport politikai beállítottsága, identitása és a jövőről alkotott elképzelése is. E „köttöanyag” azért is fontos, mert annak ismeretével integrálhatja az újonnan belépőket, erősítve a kohéziót.⁴ Az eltérő társadalmi környezet miatt kialakuló különbségeket legjobban egyes országok hagyományainak összehasonlító vizsgálatával tehetjük meg.

Mayo szerint a hadsereghez köthető emlékek (emlékművek) egyszerre születnek társadalmi és politikai igényekből. Ezek többféle módon is emlékké válhatnak, egyrészt funkciójuk alapján (például iskolák vagy kórházak esetében), másrészt politikai döntésként. Hasonló kategóriát képeznek a különböző katonai emlékművek is, amelyek a társadalom bevonásával kapnak funkciókat. Így a felhasználásukat követhetik mindennapi események (például elsétálnak mellettük), ugyanakkor ünnepek egyaránt adhatják jelentőségüket – így ér össze a háború, az emlékmű és a hely szerepe.⁵

Nora szerint a különböző emlékezeti helyek (*lieux de mémoire*) összefonódása élővé teheti a történelmet, amely hozzájárulhat a csoportidentitás erősödéséhez. A magyar emlékezetben a legtöbb küzdelem – Rákóczi, 1848 és a világháborúk is – vereséghez kötődött, amelyek érzelmmel teli helyeket hoztak létre a társadalomban. Ezek az emlékezeti helyek egyaránt lehetnek tényleges – fizikai valóságban – létező helyek (például hegyek, folyók, városok) vagy absztrakt módon létező helyszínek. A vereséglmények erősebb érzelmi töltete révén alkalmasabbak lehetnek arra, hogy azzal erősítsék egy nép identitását.⁶ A katonai hagyományok kérdése így ebben

³ KEEGAN 2002: 34–71.

⁴ KANYÓ 2021: 115.

⁵ MAYO 1988: 62–75.

⁶ NORA 1999: 142–157.

a koordináta-rendszerben a túlra támaszkodó, de alapjaiban véve a jelen eseményeire reagáló jelenségként fogható fel. A magyar honvédség (és annak különböző történeti korszakokban fennálló szervezetei) sokszor tért vissza Rákóczi és szabadságharcának emlékezetéhez, felhasználva azt saját (belső) identitásának erősítéséhez, valamint a társadalmon belüli megítélésének javításához.

Franciaországban a katonai hagyományok erős kapcsolatban álltak az ezredek kérdéskörével. A mai értelemben vett ezredrendszer a királyi hatalom erősödésével egy időben – a 16–17. században – fejlődött ki az országban. A gyakori háborúskodás miatt az országnak nagy számban volt szüksége katonákra, amit leginkább zsoldosokkal oldottak meg. Ők legtöbbször származási hely alapján szerveződtek, így beszélhetünk svájciakról, magyarokról, olaszokról és úgynevezett német alakulatokról. A francia forradalom és a napóleoni háborúk (1789–1815) időszakában az ezredhagyományok visszaszorultak a „nemzeti és birodalmi érzésekkel” szemben, így a sorozott tömeghadseregbe támaszkodtak. A restauráció után visszatértek a korábbi ezredépítési hagyományokhoz, aminek hatása a mai napig érezhető a francia hadseregben.⁷ Erre jó példa az 1. ejtőernyős huszárezred, amely 1720-ban Bercsényi huszárezredként jött létre Bercsényi László vezetésével, aki később Franciaország marsallja lett. Az alakulat – a három évszázad alatti számos átszervezés ellenére – a mai napig őrzi tradícióit, ideértve jelmondatát, kitűzőit, zászlóját és indulóját.⁸

Az ezredintézményekkel kapcsolatos kutatások közül ki kell emelni John Keegan munkásságát. Keegan a hagyományok mesterséges kialakításának kérdéseivel, a megkülönböztetés és az identitás megteremtésének lépéseivel foglalkozott leginkább. Munkáját szociológiai írásnak tekintette, így az intézmény katonai logikájával nem foglalkozott. Angol területen a 19. századi katonai reformok nagymértékben alakították át az ezredeket, valamint a róluk való gondolkodást. Egyes kutatók – Keegan mellett például David Weston – úgy vélték, hogy ezek a hagyományok a katonai reformokból fakadó természetes reakcióból következtek. A Keegan által meghatározott ezredideológia (*regimental ideology*) fogalma egy alulról építkező társadalmi tevékenységként értelmezhető, amelyet az emberi közösségek alakítottak ki. David French ezzel szemben úgy vélte, hogy az ezrekhez kapcsolódó szokások és hagyományok megerősödése fentről – például a parancsnokságtól – érkező döntések folyománya. A társadalmi emlékezetbe tartozó katonai rítusok közé tartozott az egyenruha, a zászló, az ezredünnepek, valamint bizonyos fokon az állomáshely (település, épület) is. Az angol ezredek vizsgálata bizonyította, hogy az emlékezet alakulását egyszerre határozza meg az alulról építkező, valamint a fentről meghozott – különösen politikai célzatú – döntések sorozata.⁹

A német kutatások az ezredek önálló entitásként való vizsgálatát helyezték középpontba. Wencke Meteling úgy vélte, hogy az ezrekben egyszerre volt fontos az alá-fölé rendeltségi viszony, valamint a katonák egymással érzett közösségtudata.

⁷ TOZZI 2016.

⁸ TÓTH 2003: 55–67; SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2010: 32–34.

⁹ TANGL 2016: 670–671.

Véleménye szerint az ezredek célja, hogy a tagjai közé bekerülők egyfajta új identitást kaphassanak, amelynek fontos részét képezik a nevek, a zászlók és a különböző ünnepek.¹⁰

Az osztrák hadseregben az első örökös ezredtulajdonos Savoyai Jenő herceg tábornagy volt, akinek nevét egy dragonyosezred vette fel. A magyar gyalogezredek közül először – 1825-ben – a 2. ezred számára rendelték el, hogy az 1814 óta tulajdonos I. Sándor orosz „császár” nevét örök időre viselhesse. Az ezrednevek lehettek örök időre szólók vagy a tulajdonos haláláig tartók. A kezdeti időszakban az ezredtulajdonosnak komoly szerepe volt a szervezet működésében, azonban ez a 19. század második felére teljesen formálissá vált. Nem egyszer fordult elő, hogy a közös osztrák–magyar hadsereg ezredeinél az orosz cár volt a tulajdonos. A fennálló gyakorlatban az első világháború hozott változást, amikor Ferenc József elrendelte, hogy az ezredekre a szolgálati számok segítségével is lehessen utalni.¹¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében is hasonló módon alakult a katonai hagyományok kialakítása. A multietnikus összetételű katonaságnál – különösen az 1868-as reformok után – is megjelent a sorkötelezettség, így az ideológia átadására a bizonyos fokon állandónak mondható tisztikar vált a legalkalmasabbá. A többiek esetében pedig igyekeztek olyan hagyományokat és szokásokat kialakítani, amelyek erősíthették a csoportkohéziót. A Monarchia esetében sajátos törésvonalat jelentett az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emléke, hiszen a legtöbb ezred – vagy annak elődje – harcolt ebben az időszakban. A legénység különböző nemzetiségű tagjai eltérő módon tekintettek az eseményekre, ezért az ekkoriban létrehozott ezredtörténetek többségében igyekeztek kikerülni ezt a problémás időszakot. A hagyományteremtési folyamat az újonnan létrehozott seregek esetében is tetten érhető, amelyek csak kisebb részben rendelkeztek jogelődökkel.¹²

Az önálló magyar hadsereg (a Honvédség és annak utódszervei) komoly kihívásokkal állt szemben a hagyományok megteremtésekor. A politikai környezet gyors, radikális változásai – a „rövid huszadik században” (1918–1989/1990 között) kilenc rendszerváltás, illetve rendszerváltási kísérlet – miatt a katonai szervezetnek mindig meg kellett fogalmaznia identitásának alapköveit.¹³ A társadalom és a hadsereg közötti kapcsolat erősítését segíthették a különböző ünnepek, amelyeket nyilvánosságuk miatt nagyobb figyelem kísért.¹⁴

Ilyen gyakorlatnak tekintették a csapatnévadást, a névadó emlékének őrzését vagy a csapattörténet gondozását. A különböző személyekhez való kapcsolódás egyrészt erősítette a csoporton belüli kohéziót, valamint kapcsolatot jelentett a társadalom nagyobb részével is. Az idő előrehaladtával ezek a rítusok egyre mélyebb struktúrát hoztak létre, a modern korban pedig a digitális tartalmak megjelenésével szinte az egész világ számára elérhetővé váltak.¹⁵

¹⁰ TANGL 2016: 671–672.

¹¹ RÓBERT 1992: 106–107.

¹² TANGL 2016: 678.

¹³ GYARMATI 2011: 21.

¹⁴ FÜLEKI 2023: 73–81.

¹⁵ SZABÓNÉ SZABÓ 2000: 107–113.

A Rákóczi-szabadságharc emlékezetének katonai rétegei

A Rákóczi-szabadságharc emlékezetével többen is foglalkoztak. Az emlékezeti kutatásokat legtöbbször az eseményekhez köthető irodalmi, történelmi és művészeti események és tárgyak felkutatása jelentette. Jellemző tendencia, hogy a szabadságharchoz – így különösen II. Rákóczi Ferenc személyéhez – köthető dátumok kapnak jelentőséget az emlékező közönség körében és a különböző rendezvények során. A szabadságharcral kapcsolatba hozható emlékművek gyűjteményéből látható, hogy Rákóczi képe és emlékezete a Kárpát-medencén belül értelmezhető, így van esély arra, hogy ezek a népek és országok együtt ünnepelhessék Rákóczi emlékét. Erre kiváló bizonyíték Ilyés Gábor gyűjteményes munkája, amely közel hatszáz különböző emlékjelet sorol fel Rákóczival és szabadságharcával kapcsolatban.¹⁶

A Rákóczi-szabadságharc emlékezete – annak természetéből fakadóan – erős katonai alapokkal is rendelkezik. A magyar katonai hagyományok történetében ez volt az a lépcsőfok az első önálló magyar katonaság megteremtésében, ahol a Zrínyi Miklós által említett „nemzeti hadsereg” eszméjét folytatni kívánták. E folyamat fontos írásos dokumentumai közé tartozott az *Edictum Militare* (1703), a *Hadi Edictum* (1705) és a *Regulamentum Universale* (1707).¹⁷ A szabadságharc hadtörténeti eseményei bekerültek a magyar nemzet történelmébe még akkor is, ha a nagyobb csatákat (Koroncó, Zsibó, Trencsén) nem sikerült megnyerniük Rákócziéknek. A szabadságharc csatái komoly részét képezik az iskolai tananyagoknak, ahogyan azt az iskolai atlaszok vizsgálata is kimutatta.¹⁸ Rákóczi kultusza és a Rákóczi-szabadságharc emlékezete együttesen hatott a katonai hagyományokra, számos esetben maga a katonai szervezet járt élen Rákóczi kultuszának és az emlékezetnek a fenntartásában.¹⁹

A Magyar Királyi Honvédség ezredei (1920–1945)

Az első világháború után megszűnt az ezredtulajdonosi intézmény, de az ezrednevek továbbra is fennmaradtak. A kultusz elhalványulását az okozta, hogy ezek a hagyományok többnyire még a soknemzetiségű, de alapvetően Osztrák–Magyar Monarchiához – és ezzel együtt a Habsburgokhoz – kapcsolódtak, nem pedig nemzeti alapon szerveződő államokhoz és hadseregekhez.²⁰ A magyar katonaság esetében a nehézséget nem egyedül a birodalmi keretek megszűnése, hanem az 1918–1919-es forradalmakban változó katonapolitikája jelentette. A különböző célok mentén szerveződött államszervezetek igyekeztek maguk javára megnyerni a hadsereget. A katonai hadjáratokkal, megszállásokkal tarkított bizonytalan időszakban nem meglepő módon éppen egy katonai múlttal rendelkező férfi (Horthy Miklós) léphetett fel politikai

¹⁶ ILYÉS 2020; KINCSES 2021.

¹⁷ MARKÓ-TÓTH 1954: 142–178.

¹⁸ KATONA 2011; KATONA 2012; KISS 2020: 37–46.

¹⁹ Itt jegyzem meg, hogy a tanulmányban a „Rákóczi-kultuszt” és a Rákóczi-szabadságharchoz köthető emlékezetet nem egymás szinonimájaként használom, valamint az elemzésben az utóbbi – szélesebb – kategóriát veszem figyelembe.

²⁰ MARIN 2019: 136–156; HOEPER 2022: 169–204.

célokkal. Az állam megszilárdulására és a célzott építkezésre csak az alkotmányos rend visszaállítása után volt lehetőség.²¹

A magyar királyi honvédség csapattesteinek elnevezését először 1930-ban fektették le. Ekkor a honvédség határozott arról, hogy a különböző csapattestek (gyalogezredek, kerékpáros zászlóaljok, huszárezredek, tüzérosztályok, utászzászlóaljok) milyen történelmi személyekről kapják az elnevezéseket. A korábbi (számos) elnevezés helyett mindegyik ezred egy történelmi személy nevét vegye fel. A téma szempontjából a M. kir. 12. honvéd gyalogezred esetének van nagyobb jelentősége, mivel ez kapta meg a „Rákóczi Ferenc” elnevezést. Az érvelés szerint azért, mert ennek diszlokációja volt a legközelebb Rákóczi szabadságmozgalmának (sic!) első harcaihoz.²² A kerékpáros zászlóaljok közül a M. kir. 2. honvéd kerékpáros zászlóalj a „Balogh(h) Ádám”,²³ míg a M. kir. 3. honvéd kerékpáros zászlóalj a „Vak Bottyán” nevet kapta. Mindkét esetben a földrajz volt a rendezőelv: előbbinél a dunántúli harcokra, utóbbinál pedig Esztergom városának Bottyánhoz köthető múltjára utaltak a döntéshozók. A tüzérosztályok közül a M. kir. 1. honvéd tüzérosztály kapott a Rákóczi-szabadságharchoz köthető nevet „Bercsényi Miklós” személyében.²⁴

A következő évben kiadott körrendeletben meghatározták az ezrekhez köthető ünnepek (ezred- és osztálynapok) időpontját.²⁵ A M. kir. 12. „Rákóczi Ferenc” honvéd gyalogezred ünnepét november 16-ára tették, mivel Rákóczi 1704-ben ezen a napon foglalta el Érsekújvárat. A M. kir. 2. „Balogh Ádám” honvéd kerékpáros zászlóalj ünnepe szeptember 2. lett az 1708-as kölesdi csata emléknapjaként. A M. kir. 3. „Vak Bottyán” honvéd kerékpáros zászlóaljé augusztus 5-e lett, Vak Bottyán 1708-as karvai sáncoknál történt győzelmére emlékezve. A M. kir. „Bercsényi Miklós” 1. honvéd tüzérosztály napja május 28. lett, ebben az esetben Bercsényi 1704-es szomolányi győzelmére emlékezve.²⁶

Az első bécsi döntés (1938) a magyar ezredek elnevezéseiben is éreztette hatását. Egy kiadott körrendeletben arról számolnak be, hogy a magyar ezredek új számozást kaptak. Ennek során a 12. Rákóczi Ferenc honvéd gyalogezred a 17-es számot, a 3. Vak Bottyán 3. honvéd kerékpáros zászlóalj a 10-es számot, a 4. Balogh Ádám 4. honvéd kerékpáros zászlóalj a 15-ös számot kapta, a Bercsényi Miklós 1. honvéd táborig tüzérosztály pedig megtarthatta korábbi számozását. A második világháborúban ezek az ezredek is részt vettek, olykor hatalmas veszteségekkel járó küzdelmekbe bocsátkozva ellenfeleikkel.²⁷

²¹ DOMBRÁDY-TÓTH 1987.

²² 3000/elnökség – 1930. sz. körrendelet; Melléklet a 3000/elnökség – 1930. számú körrendelethez.

²³ A név a szövegben rosszul szerepelt, amelyet egy későbbi rendelettel (3934/elnökség – 1931. számú körrendelet) javítottak.

²⁴ Melléklet a 3000/elnökség – 1930. számú körrendelethez: 3–4.

²⁵ 8000/elnökség – 1931. sz. körrendelet; Melléklet a 8000/elnökség – 1931. sz. körrendelethez.

²⁶ Melléklet a 8000/elnökség – 1931. sz. körrendelethez: 2–3.

²⁷ FEITH 2017: 52–55.

1. táblázat: A két világháború közötti ezredek emlékezetrel kapcsolatos adatai

Az ezredszám változása	Név	Diszlokáció	Ezrednap
12. – 17.	Rákóczi Ferenc honvéd gyalogezred	Nyíregyháza	november 16.
3. – 10.	Vak Bottyán kerékpáros zászlóalj	Esztergom	augusztus 5.
4. – 15.	Balogh Ádám honvéd kerékpáros zászlóalj	Hajmáskér ²⁸	szeptember 2.
1.	Bercsényi Miklós honvéd tábortüzérsztyály	Budapest	május 28.

Forrás: a szerző szerkesztése

A Rákóczi-emlékezet az ezrekben a Magyar Demokratikus Hadseregtől a Magyar Néphadseregig (1945–1989)

Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszünet kötelezte a magyar kormányt, hogy csapataival lépjen be a szovjetek oldalán a háborúba. Ezzel szinte egy időben megkezdődött a hadsereg átalakítása, amelyet a korabeli források „demokratikus hadseregnek” neveztek.²⁹ A vereség miatt a létszámot drasztikusan csökkenteni kellett, az 1947-ben aláírt párizsi békeszerződés 70 ezer főben határozta meg azt. Az átszervezéseket ugyanakkor jelentősen befolyásolta, hogy a hadsereg is a politikai harcok színterévé vált. Noha több párt (kisgazdapárt) ellenezte, a baloldali pártok (különösen a kommunisták) nyomására engedélyezték a hadseregen belüli politizálást, ami negatívan befolyásolta a csoport belső kohézióját. A politikai leszámolások, a B-listázások és a fellépések miatt nem meglepő, hogy a hadsereg létszáma jelentősen csökkent, harcértéke visszaesett. A szervezet számára negatív folyamatokat a SZEB tudtával és közreműködésével hajtották végre, támogatva ezzel a baloldali pártok térnyerését. Utóbbiak győzelme (1948-ra) a hadseregben is megtörtént, amely magával hozta a szovjet tanácsadók beáramlását és a technológiák átvételét.³⁰ 1951. június 1-jén a Magyar Honvédség elnevezést Magyar Néphadseregbe változtatták, ami magával hozta az alakulatok szovjet mintájú felszerelését is.³¹

Az új magyar hadseregben az alakulatok nem kaptak külön elnevezést, helyette egy négy számjegyből álló úgynevezett *hadrendi fedőszámot* használtak. A köznyelvben ezt Pf. (Postafiók)-számnak, az 1960-as évektől MN-számnak nevezték. A döntést egyszerre indokolta az adminisztráció könnyítése, valamint a korábbi – sokak által jobboldalinak titulált tisztekhez köthető – hagyományok saját célokra való megváltoztatásának igénye.³²

²⁸ VÉGSŐ 2021: 103–104. 1932-ben az alakulat Kiskunhalasra került.

²⁹ BODA 2018: 19–36.

³⁰ CSENDES 1996: 31–38.

³¹ MARKÓ 1996: 409.

³² Lásd www.hungarianarmedforces.com/mnszamok/index.html

A számmal rendelkező ezredeknél kevésbé alakulhatott ki egy olyanfajta közös emlékezet, mint a korábbi időszakban. A számokra való áttérés ugyanakkor nehezítette a társadalommal való kapcsolattartást, ezért igény látszott a korábbi történelmi elnevezések visszaállítására is. Ennek keretében sor került az alakulatok elnevezésének módosítására, amelyet 1988-ban fogadott el a Honvédelmi Minisztérium Katonai Tanácsa. Ennek első részét az *MN politikai főcsoportfőnök 86. számú intézkedése* jelentette. Legfontosabb szempont, hogy a laktanyák helyett ismét az alakulatok és intézmények válasszanak maguknak nevet. A későbbi félreértések elkerülése végett egy olyan ajánlati listát akartak közreadni, amelyet a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum szakemberei állítanak majd össze.³³

A Magyar Honvédség ezredei napjainkig

Az 1989–1990-es politikai változások és az ezzel egy időben zajló szovjet kivonulás az ezredek esetében is komoly változásokat hozott. A politikai klíma, a pénzügyi nehézségek alapvetően meghatározták a honvédelmi rendszer átalakításának lehetőségeit. Jellemzőek voltak az összevonások, megszüntetések, valamint egyes alakulatok diszlokációja is megváltozott. A kutatás alapján az alábbi alakulatok kötődtek a Rákóczi-szabadságharc emlékezetéhez.

Az első ilyen az MH 34. Bercsényi László Különleges Műveleti Zászlóalj volt Szolnokon. A zászlóalj 1990-ben vette fel a híres magyar származású tábornok nevét. Jogutódja, az MH 2. vitéz Bertalan Árpád Különleges Rendeltetésű Dandár 2016. január 1-jén jött létre az MH 34. Bercsényi László Különleges Műveleti Zászlóalj és az MH 88. Könnyű Vegyes Zászlóalj összevonásával.³⁴

A második egységet a Lenti településen elhelyezkedő MH 26. Bottyán János Gépesített Lövészdandár jelenti. A gépkocsiezred 1962-ben, 1973-ban gépesített lövészrezd, 1987-ben gépesített lövészdandár lett. Bottyán János nevét 1990-ben vette fel az alakulat, amely 1997-ben jogutód nélkül megszűnt.³⁵ A későbbi megemlékezésekből megtudhatjuk, hogy az ezred november 16-át választotta ünnepnapjának, amely Bottyán János 1704-es hadi tettéről (Érsekújvár elfoglalása) emlékezett meg.³⁶

Harmadik egységnek az MH 37. II. Rákóczi Ferenc Ezred tekinthető Szentesen. Jogelődje az 1991-ben alakult MH 37. Rákóczi Ferenc Műszaki Dandár volt, amely 1997. március 1-jén – több ezred összevonásával – felvette az MH 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Dandár nevet.³⁷ Hasonlóan idetartozott még az Erzsiben állomásozó II. Rákóczi Ferenc Pontonos Hidászrezd is. 2007-ben alakult meg az MH. 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Zászlóalj, 2010. június 15-én megkapta az MH. 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Ezred nevet.³⁸

³³ TAKÁCS 1990: 86–88.

³⁴ MH 34. Bercsényi László Különleges Műveleti Zászlóalj. Lásd <https://w.wiki/6ŠaE>

³⁵ *Zalai Hírlap* 2016: 5.

³⁶ *Zalai Hírlap* 2018: 5.

³⁷ KOVÁCS 2003: 102–107.

³⁸ *Műszaki katonák a Tisza partján* 2014.

Negyedikként beszélhetünk az MH. 62. Bercsényi Miklós Gépesített Lövészdandáról (Hódmezővásárhely). Az egység 1990. április 1-jén vette fel a Bercsényi Miklós nevet. A honvédelmi miniszter 2004-ben az alakulatot megszüntette, jogutódként létrejött az MH 5/62. Könnyű Lövészszázlój, valamint az MH 5/3. Bercsényi Miklós Könnyű Lövészszázlój. Ezek jogutódja 2007-ben a Magyar Honvédség Bocskai István 11. Páncélozott Hajdúdandár lett.³⁹

Az ötödik alakulat a Vay Ádám ellátószázlój, a 61. ellátószázlój volt Nyíregyháza településén.⁴⁰ Az egység 1992-ben zászlóaljja szerveződött vissza, majd 1996. szeptember 30-án alapították meg a 61. Vay Ádám logisztikai ezredet.⁴¹ A laktanyát 2004-ben bezárták, a Vay Ádám Logisztikai Ezredet pedig az MH. 5. Bocskai István Gépesített Lövészdandár kötelékébe vonták. A laktanya nevét a következő évtől (2005) a hajdúhadházi kiképzőbázis vitte tovább. Az itt állomásozó katonák többször tartottak megemlékezést névadójukról, erősítve ezzel a Rákóczi-kultuszt.⁴²

A hatodik egység az Esze Tamás (15.) önálló híradóezred volt (Vác). A településnek a 19. század második felétől komoly katonai hagyományai voltak. 1943-ban építették meg a laktanyát, ahol híradó altiszti képzést indítottak. A világháború után – 1945 és 1948 között – a szovjet hadsereg laktanyájaként működött, majd a Damjanich műszaki dandár vette birtokba. Utóbbi megszűnésével (1953-ban) vette fel a laktanya Esze Tamás nevét, később pedig a híradós hagyományok képviselőjévé vált. Harminc évvel később – 1983-ban – a laktanyában avatták fel Esze Tamás szobrát a szabadságharc 280 éves emlékére.⁴³

A Magyar Honvédség az új évezredben további lépéseket tett, hogy az ezredek nevében olyan történelmi személyek jelenjenek meg, akik erősítik a katonaság és a társadalom kapcsolatát.⁴⁴ A 2023 januárjában bevezetett változtatások vissza kívánnak térni a 20. század elején kialakuló ezredhagyományokhoz, immáron a modern viszonyokra adaptálva azokat.⁴⁵ A különböző NATO-szövetségesekkel való együttműködések ugyanis rámutattak arra, hogy a kontinuos hagyományokkal rendelkező katonai alakulatoknak erősebb a vonzereje és ismertsége, mint a társadalomtól eltávolodott szervezeti egységeknek.⁴⁶

A katonai létesítmények névváltozásairól

A katonasághoz szorosan kapcsolódnak azok az épületek, amelyekben szolgálatot teljesítettek. Az ilyen létesítmények közül kiemelkednek a laktanyák, amelyek valóban a katonaság életteréül szolgáltak kortól és nemzettől függetlenül szerte a világban.

³⁹ A Magyar Honvédség Bocskai István 11. Páncélozott Hajdúdandár története, Lásd www.bocskaidandar.hu/index.php/dandarrol/tortenet

⁴⁰ Kiss 2018: 278.

⁴¹ BENE 2012; ILYÉS 2018: 18.

⁴² MADURA 2021.

⁴³ KISS 2018: 281–282; SZILVESZTER 2004: 14–15; lásd www.kozterkep.hu/21804/esze-tamas

⁴⁴ Magyar Honvédség Szárazföldi Parancsnokság alárendelt alakulatai: <https://honvedelem.hu/alakulat/magyar-honvedseg-szarazfoldi-parancsnoksag-alarendelt-alakulatai.html>

⁴⁵ *Honvédelem* 2023.

⁴⁶ JOBBÁCY 2010: 155–159.

A 18. században meginduló állami hadseregfejlesztéseknél kiemelt szerepet szántak az egységesen gyakorlatoztatott katonaságnak, amelyet már nem a társadalommal együtt, hanem attól különállóan kívántak elhelyezni. Az elszállásolásra szolgáló épületek ezután gombamódon megszorodtak Európa és a világ más államaiban, így a 19–20. századra ez a gyakorlat vált általánossá. Magyarországon az 1848–1849-es szabadságharc leverése után egy időre lekerült a napirendről az önálló magyar haderő kérdése, amely azonban az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulása (1867) után újból előtérbe került. A heves politikai viták után létrejövő magyar honvédségnek ugyanúgy szüksége volt létesítményekre, mint ahogyan a korábbi császári vagy immáron közös ezredeknek.⁴⁷

Az első Rákóczihoz köthető névváltásra 1907-ből találunk adatot, amikor az aradi Fejérváry-laktanyát – amely honvédhuszároknak adott otthont – kívánták átnevezni a fejedelem iránt érzett tisztelet jegyében.⁴⁸ Az ügy nem állt meg itt, mivel a szegedi honvédhuszárezred parancsnoksága panasszal élt ez ellen, ráadásul egy indítványt is beadott az önhatalmú elnevezésváltás ellenében. A belügyminiszter hivatala nem akart határozni az ügyben a városi elégedetlenségtől féltre, így végül Rákóczi nevét viselhette a későbbiekben is a laktanya.⁴⁹

A laktanyák névváltozásai 1920–1945 között

Az első világháború lezárultával a magyar hadsereg és az állam is romokban hevert. A katonapolitikai változások és a belpolitikai események alakulása miatt rövid időn belül nagy átalakulások mentek végbe. Ennek egyik része volt az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság létrejötte is, amely új alapokra kívánta helyezni a hadsereget. Egy 1919. április 30-án kiadott rendelet szerint a „jelen idők [1919] szelleme szükségessé teszi, hogy a laktanyák eddigi elnevezései más – a nemzetközi szabadság- és munkásmozgalmakban – kimagasló egyéniségek neveivel cseréltessenek ki”. Az utasítást a katonaságnak a helyi direktóriumokkal együttműködésben kell végrehajtania a rendelet szerint.⁵⁰ Az új névadók között több marxista politikust (Karl Marx, Lev Trocki [sic!], August Bebel, Ferdinand Lasalle) és magyar történelmi szereplőt (Petőfi Sándor, Martinovics Ignác, Dózsa György) is megtalálhatunk.⁵¹ A Tanácsköztársaság bukása (augusztus 1.) után a katonai intézményekben is megtörtént a visszatérés a régi mintákhoz, így már augusztus 8-án határoztak az „új nevek” eltörléséről. Felhívták a figyelmet, hogy bár a régi neveket fogják használni a laktanyák esetében, azonban ezeket még ne függesszék ki.⁵²

A sajtó értesülései szerint Debrecen városában a „pavillon” laktanya kapta meg a Rákóczi-laktanya elnevezést 1926-ban.⁵³ Ugyanakkor ez az átnevezés a gyakorlat-

⁴⁷ MARÓTY 2019: 593–622.

⁴⁸ *Pesti Hírlap* 1907: 13.

⁴⁹ *Szeged és Vidéke* 1908: 2–3; *Szeged és Vidéke* 1908: 3.

⁵⁰ 74475/7. sz. Körrrendelet.

⁵¹ 13161-el.n./31. sz. Körrrendelet.

⁵² 148433/7. sz. Körrrendelet.

⁵³ *Ceglédi Híradó* 1926: 2.

ban nem – vagy nem tartósan – ment végbe, mivel öt évvel később (1931-ben) ismét „Pavillon-laktanyaként” hivatkoznak a létesítményre.⁵⁴

A második világháború utáni időszak átalakításai – a Magyar Néphadsereg időszaka (1948–1989)

A második világháború után az ország megkezdhette a harcok okozta károk felszámolását, valamint az emlékezést a halottakra. A vereség után régi-új politikai mozgalmak jelentek meg a színen, amelyek versenybe szálltak a hatalom megszerzéséért. Emellett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) nagyhatalmi képviselői is az országban voltak, közelről figyelve és néha alakítva az eseményeket.⁵⁵

A korábbi politikai rendszerrel való szakítás igénye a hadseregen belül is érződött. Az ezredek után a laktanyák elnevezésében is változtatásokat szerettek volna. Először a 28.771/Elnökség – 1945. sz. körrendelet rendelkezett a különböző épületek elnevezéséről. A tizenegy településen bejelentett változások közül több helyen található a Rákóczi-szabadságharcra utaló nevet. Baján két ilyen jött létre: a Méntelep laktanyából Vak Bottyán, a Honvéd laktanyából Esze Tamás laktanya lett. Kecskeméten a Gyalogsági tüzér laktanya vette fel a Rákóczi Ferenc laktanya nevet, Debrecenben a Híradó laktanya kapta meg a fejedelem nevét, végül pedig a szolnoki reptéri laktanya kapott fejedelmi elnevezést (Rákóczi Ferenc laktanya).⁵⁶

Ezután számos kisebb-nagyobb rendelet jelent meg az újabb átnevezésekről. Szombathelyen a Frigyes főherceg laktanya kapta meg II. Rákóczi Ferenc nevét.⁵⁷ 1945 novemberében Pécsen a Gyalogsági és tüzérségi laktanyának adták a Rákóczi Ferenc nevet, majd a győri III. önálló utász zászlóalj laktanyájának nevét „Frigyes főherceg”-ről II. Rákóczi Ferenc laktanyára változtatták.⁵⁸ 1947-ben a budapesti páncélos laktanyát nevezték át Balogh Ádám laktanyává.⁵⁹ Budapesten 1948 májusában változtatták meg a Kossuth laktanya nevét II. Rákóczi Ferenc laktanyára, mivel több esetben előfordult, hogy összetévesztették azt a Kossuth Akadémiával.⁶⁰

Az 1948-as politikai változások következtében alapvetően megváltozott a laktanyák szerepe is. Az adatsorokban egyszerre jelennek meg a magyar néphadsereghez, valamint a szovjet katonasághoz kötődő laktanyák. Utóbbiakat igyekeztek a fővárostól és a nagyobb városoktól távol elhelyezni, számos vidéki kistélepülést hozva ezzel komoly helyzetbe.⁶¹

Egy 1958-as dokumentum szerint ekkor 79 darab laktanyát tartottak fenn maguknak, ebből 1957–1958-ban visszaadtak 43 darabot. A jegyzék azért is érdekes, mert külön sorolja fel az 1956-os események előtt és az események után igénybe

⁵⁴ *Magyarság* 1931: 6.

⁵⁵ GYARMATI 2011: 40–43.

⁵⁶ 28.771/Elnökség – 1945. sz. körrendelet.

⁵⁷ 33.528/Elnökség – 1945. számú körrendelet.

⁵⁸ 40.589/Elnökség – 1945. számú körrendelet; 42.819/Elnökség.—1945. számú körrendelet.

⁵⁹ 17-482/Elnökség 1947. sz. körrendelet.

⁶⁰ 19.534/Elnökség – 1948. számú körrendelet.

⁶¹ GOSZTONYI 1966: 393–420.

vett létesítményeket. Előbbi kategóriába 26, utóbbiba 53 darab intézményt soroltak az ország szinte egész területéről.⁶²

2. táblázat: A szovjet hadsereg számára átadott, emlékezeti tartalmú létesítmények

Település	Név	Típus
Budapest	Rákóczi	iskola
Debrecen	Esze Tamás	légyvédelmi tüzér
Esztergom	Vak Bottyán	híradós
Esztergom	Esze Tamás	páncélos
Esztergom	Rákóczi	iskola
Győr	Rákóczi	lövész
Kecskemét	Rákóczi	tüzér
Kiskunhalas	Esze Tamás	légyvédelmi tüzér
Sárbogárd	Rákóczi	páncélos

Forrás: a szerző szerkesztése PATAKI 2000 alapján

3. táblázat: A szovjet hadsereg által visszaadott, emlékezeti tartalmú létesítmények

Település	Név
Lenti	Bottyán
Pápa	Bottyán
Szombathely	Rákóczi
Tokaj	Esze Tamás

Forrás: a szerző szerkesztése PATAKI 2000 alapján

A hivatalos statisztikák mellett a vizsgálatba bekerültek egy közösségi megosztáson alapuló hálózat közlései is. Ennek előnye, hogy így energia- és költséghatékonyan juthatunk nagyszámú adatsorhoz, ugyanakkor az adatok bővülését nehezen lehet utólag követni.⁶³ A kiválasztott internetes fórumon olyan emberek gyűltek össze, akik ebben az időszakban – különösen az 1960–1980-as években – katonaként szolgáltak a Magyar Néphadseregben. Tudásuk két részre osztható: saját szolgálati helyekre vagy tudomásuk alapján ismert laktanyákra.⁶⁴

⁶² PATAKI 2000: 222–252.

⁶³ RÁBAY 2014: 289–297.

⁶⁴ Lásd: https://logout.hu/tema/kihalt_laktanyak_katonai_objektumok/hsz_1-50.html

4. táblázat: A Logout fórum alapján rendezett, emlékezeti tartalommal rendelkező létesítmények

Település	Név	Típus
Berettyóújfalu	Esze Tamás	laktanya
Budapest	Rákóczi Ferenc	szovjet laktanya
Debrecen	Esze Tamás	szovjet laktanya
Hódmezővásárhely	Bercsényi Miklós	laktanya
Kiskunhalas	Esze Tamás	szovjet laktanya
Nyíregyháza	Bottyán János	laktanya
Piliscsaba	Béri Balogh Ádám laktanya	szovjet laktanya
Sárbogárd	Rákóczi Ferenc	szovjet laktanya és lőtér
Vác	Esze Tamás	laktanya

Forrás: a szerző szerkesztése a fórum adatai alapján

A közösségi adatgyűjtés előnyei mellett fel kell hívni a figyelmet, hogy ezek a térbeli tulajdonsággal rendelkező adatok nem minden esetben igazolhatók vissza hivatalos forrásokkal. A fejezetben található három táblázat összehasonlítása azt mutatja, hogy a közösségi adatgyűjtés rendelkezhet olyan potenciállal, amely igazolja az egyéb történeti forrásokban található térbeli adatokat. Adatsorként csak kontrollforrásként alkalmazható, mivel a „crowdsourcing” megközelítésnek sokszor nem lehet az ország egészére vonatkozó információja.

A létesítmények lokalizálásánál internetes adatbázisokat használtam fel. A keresésnek köszönhetően 11 darab ilyen létesítményt tudtunk lokalizálni. Ezek közül hat darab a szovjet hadsereghez kötődött, így megszűnésük szinte azonnal megtörtént.

Rákóczi Ferenchez két település kötődött (Budapest, Sárbogárd), Bercsényi Miklóshoz egy (Hódmezővásárhely), Esze Tamáshoz négy (Berettyóújfalu, Debrecen, Kiskunhalas, Vác), Bottyán Jánoshoz egy (Nyíregyháza), végül Béri Balogh Ádámhoz kettő (Győr, Piliscsaba).

A Magyar Honvédség laktanyái (1989 után)

A laktanyák helyzete a szovjet hadsereg kivonulásával, valamint az új honvédelmi szervezet megalapításával alapjaiban változott meg. Az országban hátramaradó katonai létesítményeket két nagyobb csoportba lehet osztani: a volt szovjet és a magyar hadsereghez köthetőkre. Előbbiek fenntartása és létjogosultsága a távozó hadsereg miatt megszűnt, utóbbiak közül többre a várható létszámcsökkentés miatti megszüntetés várt. A 21. század katonai és politikai környezete (különösen a NATO-hoz való csatlakozás) hozzájárult a honvédség struktúrájának megváltozásához. Számos katonai objektum üressé vált, amortizációjuk idővel komoly környezetvédelmi szempontokat

vetett fel.⁶⁵ A hagyományok ilyen módú megszakadására jó példa a korábban idézett közösség, ahol a régen katonaként szolgálók gyűjtötték össze tapasztalataikat. A mai Honvédség keretein belül ezért nem is találhatunk olyan laktanyát, amely a Rákóczi-emlékezet képviselője lenne.

Kulturális szervezetek

A Rákóczi-emlékezet hadseregen belüli léte nem egyedül az alakulatok, valamint a laktanyák nevében érhető tetten. Idetartoznak azok a különböző kulturális szervezetek (oktatási intézmények, nyugdíjas csoportok), amelyek tevékenységükkel tovább kívánták adni a katonai emlékezet bizonyos elemeit. Eemellett előfordulnak még a fentiekén kívül álló, de szorosan a hadsereg emlékezetéhez kapcsolódó intézmények is, amelyek nem férhettek bele ebbe a kategorizálásba.

Oktatási intézmények

Az első az 1922-ben Sopronba költöző „Rákóczi Ferenc reáliskolai nevelőintézet” volt, amelyet a helyiek hagyományosan a „rákóczi növendékek” képzőhelyének neveztek. Az iskolán belül szokás szerint a harmad- és negyedéves diákok közül többeket „Rákóczi-apróddá” neveztek ki Mikes Kelemenre gondolva, hogy ezzel erősítsék a kultuszhoz kapcsolódó identitásukat.⁶⁶ 1941-ben az intézmény felvette a Magyar Királyi „Rákóczi Ferenc” Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola nevet, és 1944. november 10-ig ezen a néven működött tovább. A pécsi képzőintézménnyel való összevonás után Ausztriába költöztették és megszűnt. A volt katonaiskolásokból Budapesten alakult meg a Rákóczi Növendékek és Hadapródok Baráti Köre, amely 1997-ben emlékművet állított a két világháborúban hősi halált halt tanárai és diáktársai emlékére.⁶⁷

A második iskola a Budapesten található II. Rákóczi Ferenc Katonai Középsiskola volt. Az intézményt 1953. június 8-án alapították, és egészen 1958. szeptember 15-ig maradt fenn. Hagyománya a viszonylag rövid ideig való működése ellenére megszabott nyúl. A „rákócziak” erős közösséget hoztak létre, találkozóikat később is megtartották az évek során.⁶⁸

A katonai középfokú képzés újraindítása a hosszadalmas előkészületek után az 1970-es években indult meg ismét. Az ekkoriban megszervezett katonai kollégiumok közül többet a Rákóczi-szabadságharchoz köthető történeti személyekről neveztek el. Az 1978-ban Nyíregyházán alapított 2. számú középiskolai katonai kollégium 1989-ben vette fel II. Rákóczi Ferenc nevét. Az újabb bővítési hullám idején szervezett kollégiumok közül kettő kapott ilyen nevet: a győri iskolának Béri Balogh Ádám (1986-ban), a balassagyarmatinak pedig Bottyán János (1987) lett a névadója. A névadók kiválasztását a helybeli ismeretség, valamint a megyei identításban betöltött szerep indokolta.

⁶⁵ BÁRSONY 2019: 49–63.

⁶⁶ LÁSZAY 2003: 83–96; RÁSKAY 1998: 61; VARGA 1926: 3–47.

⁶⁷ MÓRA 1998: 55.

⁶⁸ LÁSZAY – B. NAGY 2003: 97–102.

Mindkét intézmény igyekezett együtt dolgozni a város egyéb oktatási intézményeivel tematikus napok szervezésével és emlékérmek kiadásával. A szervezések közül a győri iskola maradandóbb volt, amely az 1992/1993-as tanévben honvédtanintézménnyé alakult. A balassagyarmati intézetet a honvédelmi miniszter 1991-ben szüntette meg.⁶⁹

Nyugdíjas szervezetek

A katonai szolgálat szinte mindegyik társadalomban fontos részét képezte az állampolgári létnek. Nem meglepő módon a Magyar Honvédségben is erős hagyományai vannak a nyugdíjba vonult katonák közösségének, akik jellemzően klubokat és egyesületeket hoztak létre. A kollegialitás és csoportidentitás szempontjából a régi hagyományok említése mellett a névválasztásnak is jelentős identitásképző ereje lehet.

A keresést megkönnyítette a Hadkiegészítés.hu weboldalára feltöltött adatbázis, amely az alábbi szervezeteket tartalmazza.⁷⁰ Eszerint az alábbi csoportokat különböztethetjük meg.

A Béri Balogh Ádám Honvéd Klubja 1971-ben alakult meg Fegyveres Erők és Testületek Csongrádi Klubja néven.⁷¹ Az Esze Tamás Honvéd Nyugdíjas Egyesület (Vác) jogelődje az 1970-es évek végén alakult a katonai hagyományok ápolására, valamint a nyugdíjas katonák közötti kapcsolatok fenntartása céljából.⁷² A Kuruc Vitézek Nyugállományú Egyesület Kiskunhalason 1973-ban alakult, célja a honvédelmi nevelőmunkában való részvétel és a társadalommal jó kapcsolat kiépítése.⁷³ II. Rákóczi Ferenc Bajtársi Klub (Szentés) 1970-ben alakult meg még Fegyveres Erők és Testületek Nyugállományúak Klubja néven.⁷⁴

A Magyar Honvédség Budapesti Nyugállományúak Klubjának Rákóczista tagozatát 2006-ban alakították meg a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola korábbi diákjai. Céljuk a fejedelem nevét viselő iskola eszmeiségének megőrzése, valamint a közösségépítés és hagyományápolás állt.⁷⁵

Hasonló céllal hozták létre Hatvan településen a II. Rákóczi Ferenc nyugállományú honvédek egyesületét. A szervezet alapját az 1973-ban létrehozott Hunyadi János Nyugdíjas Klub adta, amely 1989-ben jogutódlással és névváltoztatással felvette Rákóczi nevét. Ez egészen 2009-ig állt fenn, amikor új nevet (Gáspár András Bajtársi Egyesület) vett fel.⁷⁶ A hőmezővásárhelyi Bercsényi Miklós Honvéd Nyugállományú Klub, a Honvédséggel közösen szervez programokat az érdeklődők számára.⁷⁷

⁶⁹ MARTINKÓ 1997: 46–62. Lásd: www.oktatas.hu/hivatali_ugyek/kir_intezmenykereso/!KIR_Intezmenykereso/Intezmeny/Index/030709; <https://njt.hu/jogszabaly/2006-129-B0-15>

⁷⁰ Nyugállományú klubok elérhetőségei: www.hadkiegeszites.hu/cikk/4960; Bajtársi Egyesületek Országos Szövetsége: <https://beosz.hu/>

⁷¹ GALAMBOS 2016.

⁷² Esze Tamás Honvéd Nyugdíjas Egyesület Vác: <https://peterszegedi1.wixsite.com/eszetamas/home>

⁷³ Kuruc Vitézek Nyugállományú Egyesület: <http://kurucvitezek.oldalunk.hu/site.php?sd=kurucvitezek>

⁷⁴ *Szentési Élet* 2020.

⁷⁵ Magyar Honvédség Budapesti Nyugállományúak Klubja, Rákóczista tagozat: https://bpnyklub.hu/bpnyklub_wp/rakoc/

⁷⁶ FÜRST 2003: 108–112; Gáspár András Bajtársi Egyesület: www.gabehatvan.hupont.hu/

⁷⁷ BÚZ 2014.

További emlékezeti helyek

A fenti kategorizáláson kívül találhatunk még olyan emlékezeti helyeket, amelyek illeszkednek a Rákóczi-emlékezetbe. A két világháború közötti időszakban – 1933. december 23-án – adták át ünnepélyes keretek között a Vak Bottyán Honvédtiszti Magaslati Üdülőt Mátraházán.⁷⁸ Hasonló emlékezeti „helynek” minősülhet az 1949-ben bevezetett Rákóczi haderőfejlesztési program, amelynek során megalakult az előljáró Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség.⁷⁹ Az 1949 második felében (októbertől) bevezetett „Petőfi-hadrendben” egy külön páncélos tisztképző iskolát hoztak létre „Rákóczi páncélos” néven.⁸⁰ Ebben az időszakban – 1950. március 15. és október 31. között – állt fenn a „Rákóczi” hadrend, amely főként a lövészerőket érintette. Itt már megjelentek a hadtestek mint felsőbb szintű szervezeti és irányítási egységek. A hadsereg létszáma májusban megközelítette a 65 ezer főt, a tisztképzésben pedig ekkoriban közel 11 ezer tisztt végzett.⁸¹ Egyéb építészeti emlékezeti helynek tekinthető a nyíregyházi központi híradóanyag-raktár, amely 1991-ben felvette a Bottyán János híradóanyag-raktár nevet.⁸²

A Rákóczi-szabadságharcra utaló katonai emlékezeti terek térbelisége

A Magyar Honvédségben belül létező „Rákóczi-emlékezet” helyeinek feltárása rámutat arra, hogy a katonaság komoly részt vállalt az emlékezet erősítésében, és az a 20. század politikai és katonai változásai ellenére is erős maradt, ami a 21. században is megragadható elemekkel rendelkezik.

A különböző intézmények felkutatása után érdemes összehasonlítani, hogy azoknak milyen a térbeli elhelyezkedése. Az adatok válogatásához és rendezéséhez a Microsoft Excel programot, a térbeli megjelenítéshez pedig a QGIS programot használtam.

A legtöbb emlékezeti hellyel Budapest és Nyíregyháza (5-5) rendelkezik, amit Esztergom követ (4). Debrecen, Hódmezővásárhely és Vác egyenként 3 emlékezeti helyet birtokol. Az adatokat tekintve a leggyakoribb esetszám (módusz) az 1 volt (15 település). Az emlékezeti helyek típusait elemezve ugyanakkor látható, hogy a magas esetszám nem minden esetben jelez tematikai sokszínűséget, hanem egy-egy típusból több is jelen lehetett a településen. Négy településnél bizonyítható az emlékezeti helyek teljes tárháza, Debrecen és Esztergom esetében a laktanyák nagyobb száma torzítja az eredményt, míg máshol a viszonylag kevés emlékjel ellenére is több típus volt megtalálható.

⁷⁸ MISÓCZKI 1997: 28–30.

⁷⁹ VÁRHEGYI 2007: 57.

⁸⁰ OKVÁTH 1992: 65.

⁸¹ NAGY 2004: 237.

⁸² KISS 2018: 197.

5. táblázat: Az emlékezeti helyek típusainak összehasonlítása

Település	Emlékezeti helyek száma	Típusok
Budapest	5	ezred, kulturális intézmény, laktanya
Nyíregyháza	5	ezred, kulturális intézmény, laktanya
Esztergom	4	ezred, laktanya
Hódmezővásárhely	3	ezred, kulturális intézmény, laktanya
Vác	3	ezred, kulturális intézmény, laktanya
Debrecen	3	laktanya
Győr	2	kulturális intézmény, laktanya
Kiskunhalas	2	kulturális intézmény, laktanya
Lenti	2	ezred, laktanya
Szentes	2	ezred, kulturális intézmény
Szolnok	2	ezred, laktanya

Forrás: a szerző szerkesztése

Az intézmények névadási gyakorlata rámutat arra, hogy a magyar honvédség és szervei kiket tekintettek a Rákóczi-emlékezet részének. A kutatás által felderített 50 emlékezeti helynél az alábbi arányok alakultak ki (6. táblázat).

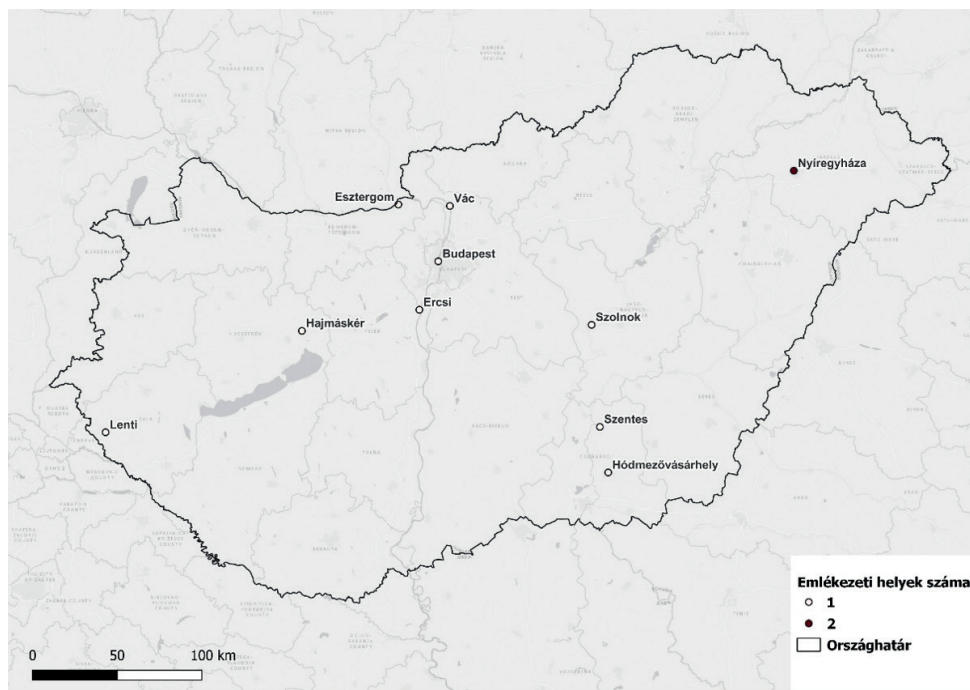
6. táblázat: A katonai emlékezeti helyek névadóinak megoszlása

Név	Esetszám
Bercsényi László	1
Bercsényi Miklós	4
Béri Balogh Ádám	5
Bottyán János	10
Esze Tamás	9
II. Rákóczi Ferenc	19
Kuruc vitézek	1
Vay Ádám	1

Forrás: a szerző szerkesztése

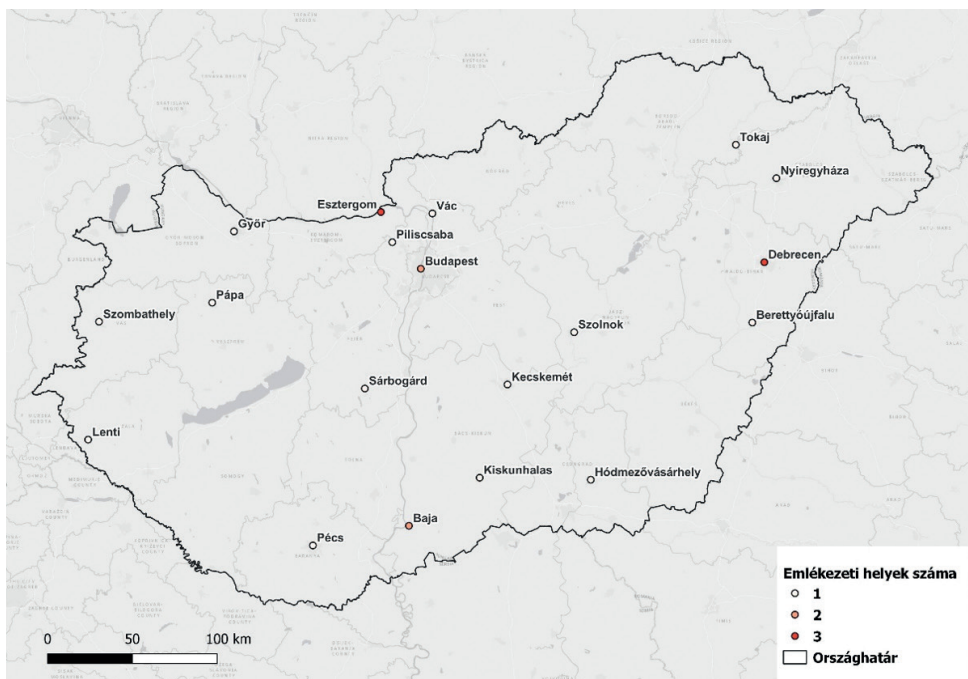
A Rákóczi-emlékezet meghatározó eleme II. Rákóczi Ferenc személye, akit Bottyán János és Esze Tamás követ. A történelmi eseményekben vállalt komoly szerepe

ellenére Bercsényi Miklós emlékezete viszonylag alacsony volt a honvédségben, viszont neve a 21. században is fennmaradt. Két különleges személy is bekerült a nevek közé (Bercsényi László és Vay Ádám), akikre az előzetes felvetésben nem is gondoltunk. Előbbi a hadtörténelemben ismert tettei (a francia hadseregben harcoló huszárság egyik képviselőjeként), utóbbi a Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepe miatt lehetett jó példakép. Különbőség, hogy Bercsényi László inkább külföldön volt ismert, Vay Ádám emlékezete pedig – rövid emigrációja ellenére is – inkább helyi szinten maradt fenn. A „Kuruc vitézek” elnevezés szellemiségben kötődik ehhez az emlékezeti körhöz, azonban a név általános volta nem teszi alkalmassá arra, hogy erős érzelmet válthasson ki.

1. ábra: A Rákóczi-emlékezet jelenléte az ezredekben
Forrás: a szerző szerkesztése

Az ezredkezhöz kapcsolódó emlékezeti helyek esetében nagynak mondható az eltérés az ország egyes régiói között. Nyiregyháza esete azért kiemelendő, mivel itt már a két világháború között is állomásozott az ezred, ezért a kontinuitás fennmaradhatott. A Dunántúlon ezzel szemben alacsony az ezredkezhöz kapcsolódó emlékezeti helyek száma. Csak egy település (Lenti) esetében beszélhetünk olyan hagyományról, amely több évtizeden keresztül is meghatározó maradt az országban.

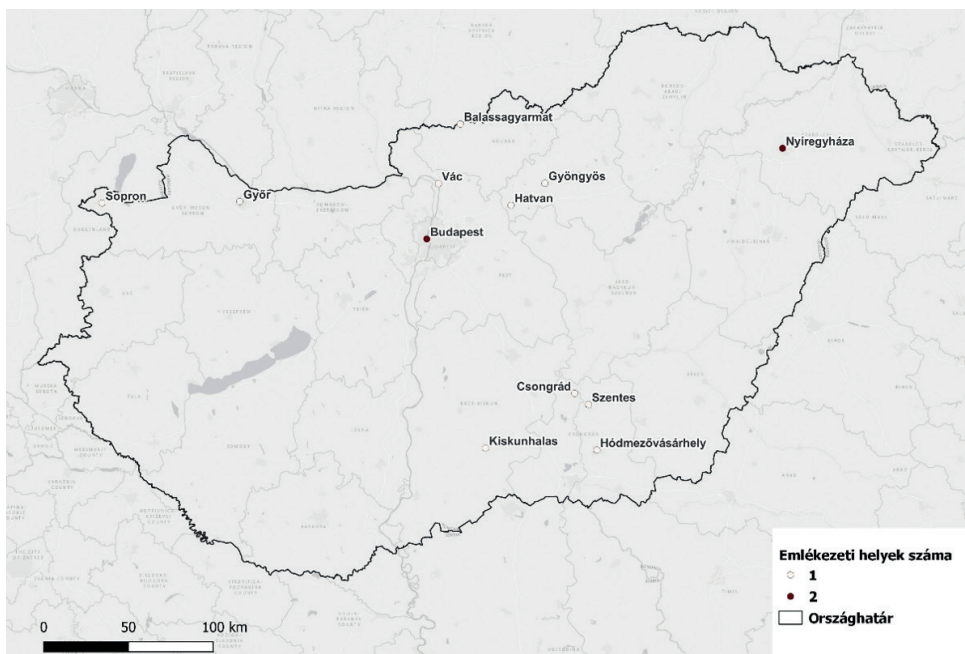

2. ábra: A Rákóczi-emlékezetbe tartozó laktanyák elhelyezkedése
 Forrás: a szerző szerkesztése

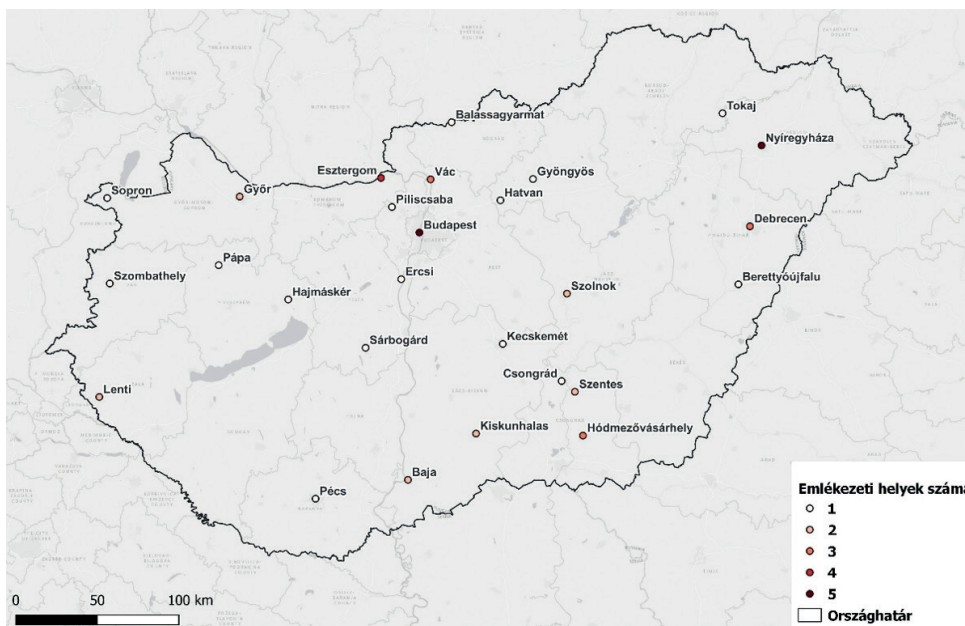
A laktanyák esetében sokkal jobb megoszlásban szerepelnek az emlékezeti helyek, nagy központok viszont nem alakultak ki. Itt talán a legerősebb a katonaság hatása a Dunántúlra, mivel a legtöbb emlékezeti elemet ez a vizsgálati szempont adja erre a régióra. Különleges helynek tekinthető Esztergom, ahol három ilyen létesítményt is találhattunk.

A kulturális intézmények elhelyezkedése mutatja a legszélsőségesebb értéket az emlékezeti terek kapcsán. A Dunántúl csak az északi részén található két helylyel került be, de máshol is találhatunk üres területeket. Itt is érezhető Budapest, Hódmezővásárhely és Nyíregyháza központi szerepe a Rákóczi-emlékezetben.

A különböző emlékezeti elemek kategóriák szerinti összehasonlítása után érdemes az adatokat egy térképre rendezve is áttekintenünk, hogy láthassuk a katonaság „Rákóczi-emlékezetét”.

3. ábra: A Rákóczi-emlékezet kulturális intézményei
 Forrás: a szerző szerkesztése

4. ábra: A Magyar Honvédségben található „Rákóczi”-emlékezeti helyek térbelisége
 Forrás: a szerző szerkesztése

Az összefoglalt térképen megfigyelhető, hogy a Magyar Honvédségben a Rákóczi-emlékezet szinte az egész országban megtalálható. A Dunántúlon az ország keleti részéhez képest viszonylag kevés emlékezeti hely található (Esztergom kivételével). Két vármegye (Somogy és Tolna) esetében egyetlen katonai emlékezeti hely sem alakult ki. Kiemelendő a Kecskemét–Szolnok–Hódmezővásárhely-tengely, valamint a fővároshoz közeli Rákóczi-emlékezeti helyek nagy száma a Budapest–Esztergom–Vác-tengelyen). Hasonlóan erősnek tekinthető a Nyíregyháza–Debrecen területén található Rákóczi-emlékezet is.

Összefoglalás

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) személye és általa a szabadságharc komoly részét képezi a magyar identitásnak. A fejedelem emlékezetének alakulása mindig is érezhető volt a magyar katonai erőknél, még ha annak hangsúlya változott is az idők során. Az európai katonai hagyományok kutatásában fontos szerep jut a névadás rítusának. Nagy dilemmát jelent, hogy ez a folyamat egy alulról jövő kezdeményezésre támaszkodik, vagy felsőbb utasításra jön létre. A katonai intézmények többsége az utóbbi formát követi, így az emlékezet vizsgálata ilyen módon is nyomon követhető. A kutatók ugyanakkor különböző hangsúlyt adnak a különböző katonai intézményeknek (ezredek) és épületeknek (laktanyák). Magyarország történeti fejlődésében az Osztrák–Magyar Monarchiával alkotott államszövetség éreztette hatását a katonapolitikában is. Az ekkor alakult ezredek többsége területi alapon szerveződött, az uralkodóházhoz kötődő szervezetként létezett. A 20. század politikai viharai – így például az államformák változása – éreztették hatásukat a magyar katonai hagyományok alakulásán. Korszakonként más és más szerepet kaptak az ezredek, a laktanyák és a kulturális intézmények. Az összegyűjtött adatok térbelisége rámutat arra, hogy a Magyar Honvédségben (és elődjeiben) található Rákóczi-emlékezet szinte az egész országban jelen volt. Az adatok közül a legtöbb II. Rákóczi Ferencre utalt, de magas számot kapott Bottyán János és Esze Tamás neve is.

I. melléklet. A Magyar Honvédségben (és elődszervezeteiben) található „Rákóczi-emlékezetek” kapcsolódó szervezetek

Ezredek, alakulatok

1. Balogh Ádám honvéd kerékpáros zászlóalj, Hajmáskér, Kiskunhalas (1932)
2. Bercsényi Miklós honvéd tábori tüzérsztyály, Budapest
3. Esze Tamás (15.) önálló híradóezred, Vác
4. II. Rákóczi Ferenc Pontonos Hidászvezred, Ercsi
5. MH 26. Bottyán János Gépesített Lövészdzandár, Lenti
6. MH 34. Bercsényi László Különleges Műveleti Zászlóalj, Szolnok
7. MH 37. II. Rákóczi Ferenc Ezred, Szentés
8. MH. 62. Bercsényi Miklós Gépesített Lövészdzandár
9. Rákóczi Ferenc honvéd gyalogezred, Nyíregyháza
10. Vak Bottyán kerékpáros zászlóalj, Esztergom
11. Vay Ádám ellátózászlóalj, Nyíregyháza

Laktanyák

1. Balogh Ádám laktanya, Budapest
2. Bercsényi Miklós laktanya, Hódmezővásárhely
3. Béri Balogh Ádám laktanya, Piliscsaba
4. Bottyán János laktanya, Lenti
5. Bottyán János laktanya, Nyíregyháza
6. Bottyán laktanya, Pápa
7. Esze Tamás laktanya, Baja
8. Esze Tamás laktanya, Debrecen
9. Esze Tamás laktanya, Esztergom
10. Esze Tamás laktanya, Kiskunhalas
11. Esze Tamás laktanya, Tokaj
12. Esze Tamás laktanya, Vác
13. Esze Tamás laktanya, Berettyóújfalu
14. II. Rákóczi Ferenc laktanya, Budapest
15. II. Rákóczi Ferenc laktanya, Győr
16. II. Rákóczi Ferenc laktanya, Szombathely
17. Rákóczi Ferenc laktanya, Debrecen
18. Rákóczi Ferenc laktanya, Kecskemét
19. Rákóczi Ferenc laktanya, Pécs
20. Rákóczi Ferenc laktanya, Szolnok
21. Rákóczi laktanya, Esztergom
22. Rákóczi laktanya, Sárbogárd
23. Rákóczi-laktanya, Debrecen
24. Vak Bottyán laktanya, Baja
25. Vak Bottyán laktanya, Esztergom

Kulturális és egyéb szervezetek

1. Bercsényi Miklós Honvéd Nyugállományú Klub, Hódmezővásárhely
2. Béri Balogh Ádám Honvéd Klub, Csongrád
3. Béri Balogh Ádám Kollégium, Győr
4. Bottyán János híradóanyag-raktár, Nyíregyháza
5. Bottyán János Kollégium, Balassagyarmat
6. Esze Tamás Honvéd Nyugdíjas Egyesület, Vác
7. II. Rákóczi Ferenc Bajtársi Klub, Szentés
8. II. Rákóczi Ferenc katonai kollégium, Nyíregyháza
9. II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola, Budapest
10. II. Rákóczi Ferenc nyugállományú honvédek egyesülete, Hatvan
11. Kuruc Vitézek Nyugállományú Egyesület, Kiskunhalas
12. Magyar Honvédség Budapesti Nyugállományúak Klubjának Rákóczista tagozata, Budapest
13. Rákóczi Ferenc reáliskolai nevelőintézet, Győr
14. Vak Bottyán Honvédtiszt Magaslati Üdülő, Mátraháza (Gyöngyös)

Irodalomjegyzék

- Az 50 éves bajtársi klubnak van jövője. *Szentesi Élet*, 29. 2020. július 17.
- BÁRSONY Róbert (2019): A rendszerváltozást követően megszüntetett katonai objektumok, különös tekintettel Budapestre. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 8(2), 49–63. Online: <https://ojs.elte.hu/index.php/tft/article/view/3471>
- BENE János (2012): *Nyíregyháza és katonasága 1961-től*. PDF. Nyíregyháza: MH. 5. Bocskai István Lövészdandár Könyvtára. Online: <http://bocskaikonyvtar.hu/hadtortenet/tanulmanyok/50-nyiregyhaza-es-katonasaga-1961-tol>
- BODA JÓZSEF (2018): A „demokratikus hadsereg” különleges rendeltetésű erői 1945–1948. In PARÁDI József (szerk.): *Ünnepi parergák Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 19–36. Online: <https://doi.org/10.31626/HU-EISSN2530094X.VTOM.19-36.p>
- BÚZ Csaba (2014): Légpuskával lőttek, akadályokat küzdöttek le. *Honvédelem*, 2014. május 27. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/legpuskaval-lottek-akadalyokat-kuzdottek-le.html>
- CSENDES László (1996): Hadseregtörténet (1950–1956). *Honvédségi Szemle*, 50(11), 31–38.
- DOMBRÁDY Lóránd – TÓTH Sándor (1987): *A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945*. Budapest: Zrínyi.
- FEITH László (2017): Vaslovasok. Kerékpárral a csatamezőn. *Magyar Honvéd*, 28(2), 52–55.
- FÜLEKI Réka (2023): A hagyomány szerepe a társadalomban és a Magyar Honvédség rendszerében. *Hadtudományi Szemle*, 16(1), 73–81. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2023.1.6>
- FÜRST GYÖRGY (2003): A hatvani II. Rákóczi Ferenc Nyugállományú Honvédök Egyesülete. In Horinka Ferenc (szerk.): *II. Rákóczi Ferencre emlékezünk szabadságharca megindításának 300. évfordulóján*. Budapest: Puskás Tivadar Híradó Bajtársi Egyesület. 108–112.
- GALAMBOS Sándor (2016): Együtt szolgáltak, együtt ünnepeltek. *Honvédelem*, 2016. augusztus 22. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/egyutt-szolgaltak-egyutt-unnepeltek-3.html>
- GOSZTONYI Péter (1966): Szovjet katonák Magyarországon 1956-ban. *Új Látóhatár*, 9(5), 393–420.
- GYARMATI György (2011): *A Rákosi-korszak*. Budapest: ÁBTL–Rubicon.
- HOEPER, Kevin J. (2022): Nationalizing Habsburg Regimental Tradition in Interwar Czechoslovakia. *Hungarian Historical Review*, 11(1), 169–204. Online: <https://doi.org/10.38145/2022.1.169>
- ILYÉS Gábor (2020): „*Hazánk szentje, szabadság vezére*”. *II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Borsitól Rodostóig*. Nyíregyháza: Ilyés Gábor.
- ILYÉS Gábor (2022): Honvédségi építkezések, laktanyák Nyíregyházán a két világháború között. In BENE János (szerk.): *A Nemzeti Hadseregtől a Magyar Királyi Honvédségig*. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 107–120.

- ILYÉS IMRE CSABA (2018): *Hajdúhadház katonái az első világháborúban*. Hajdúhadház: MH. 5. Bocskai István Lövészdandár Könyvtára.
- JOBBÁGY Zoltán (2010): A csapathagyományok és a katonai hagyományok közelítésében rejlő lehetőségek a Magyar Honvédség megtartó erejének növelése érdekében. *Sereg Szemle*, 8(1), 155–159.
- KANYÓ Mária (2021): A társadalom „szövetét” alkotó jelképi kultúra mint a közösséget integráló kötőanyag. *Hadtudományi Szemle*, 14(1), 113–124. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2021.1.8>
- KANYÓ Mária – LÖWI Ildikó (2021): A szimbólumok egyetemes értékmegőrző szerepe. *Hadtudományi Szemle*, 14(2), 101–114. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2021.2.8>
- KATONA András (2011): A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából. *Történelemtanítás*, 46(4). https://epa.oszk.hu/01900/01954/00008/pdf/EPA01954_tortenelemtanitas_02_04_02_Katona.pdf
- KATONA András (2012): A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából II. rész (1945–1990). *Történelemtanítás*, 47(1). https://epa.oszk.hu/01900/01954/00009/pdf/EPA01954_tortenelemtanitas_03_01_03_Katona.pdf
- KEEGAN, John (2002): *A hadviselés története*. Budapest: Corvina.
- KINCSES Katalin Mária (2021): *A Rákóczi-kultusz első szobrai*. Budapest: Gondolat.
- KISS Dávid (2018): *A magyar haderő átalakítása 1987 és 1992 között*. Budapest: Magyar Napló.
- KISS Márton (2020): A Rákóczi-szabadságharc ábrázolása az iskolai történelmi atlaszokban. In TUBOLY-VINCZE Gabriella (szerk.): *XVII. Országos Grastyán Konferencia előadásai*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, 37–46.
- KOVÁCS István (2003): A szentesi II. Rákóczi Ferenc Műszaki Dandár. In HORINKA Ferenc (szerk.): *II. Rákóczi Ferencre emlékezünk szabadságharca megindításának 300. évfordulóján*. Budapest: Puskás Tivadar Híradó Bajtársi Egyesület, 102–107.
- LÁSZAY János (2003): Katonaiskolák, „Rákóczi növendékek” Sopronban. In HORINKA Ferenc (szerk.): *II. Rákóczi Ferencre emlékezünk szabadságharca megindításának 300. évfordulóján*. Budapest: Puskás Tivadar Híradó Bajtársi Egyesület, 83–96.
- LÁSZAY János – B. NAGY Péter (2003): A budapesti II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola. In HORINKA Ferenc (szerk.): *II. Rákóczi Ferencre emlékezünk szabadságharca megindításának 300. évfordulóján*. Budapest: Puskás Tivadar Híradó Bajtársi Egyesület, 97–102.
- LISZNYAI Lajos (2021): A csapathagyományokban és a hadtörténelem alkalmazásában rejlő lehetőségek az MH. 5. Bocskai István lövészdandár esetében. *Sereg Szemle*, 8(2), 149–157.
- MADURA János: A Vay Ádám Kiképzőbázis névadójára emlékeztek. *Honvedelem.hu*, 2021. május 19. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/a-vay-adam-kikepzobazis-nevadojara-emlekeztek.html>
- MARIN, Irina (2019): Imperial into National Officers: K. (u.) k. Officers of Romanian Nationality before and after the Great War. In MILLER, Paul – MORELON, Claire (szerk.): *Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor*

- States after 1918*. New York – Oxford: Berghahn, 136–156. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04fhx.11>
- MARKÓ Árpád – TÓTH Gyula (1954): A Rákóczi-szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1(3–4), 142–178.
- MARKÓ György (1996): A honvédségtől a néphadseregig (1944–1956). In KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. Szekszárd: Babits, 399–412.
- MARÓTYZ Katalin (2019): A laktanyaépítések néhány kérdése a dualizmus korában – építészeti pályázatok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132(3), 593–622.
- MARTINKÓ József (1996): *Katonai középiskolák az ezeréves magyar iskola történetében*. Budapest: Magyar Honvédség Humán Szolgáltató Központ.
- MAYO, James M. (1988): War Memorials as Political Memory. *Geographical Review*, 78(1), 62–75. Online: <https://doi.org/10.2307/214306>
- MISÓCZKI Lajos (1997): Dr. Puky Árpád és a Mátra turizmusa. *Új Hevesi Napló*, 7(5), 28–30.
- MÓRA László (1998): Száz éve nyílt meg a soproni Honvéd Főreáliskola. *Honvédségi Szemle*, 52(5), 46–55.
- Műszaki katonák a Tisza partján: MH 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Ezred* (2014). Budapest: Zrínyi.
- NAGY Tamás (2004): A Magyar Néphadsereg története 1948–1956. In CSIKÁNY Tamás (szerk.): *A Magyar Honvédség 1848–1989. II. kötet*. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 217–280.
- NORA, Pierre (1999): Emlékezet és történelem között. *Aetas*, 14(3), 142–157.
- OKVÁTH Imre (1992): A hadseregfejlesztés kezdete Magyarországon 1947–1949. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105(3), 39–74.
- PATAKI István (2000): A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok létszáma, állomáshelyei és teljes kivonása. *Múltunk*, 45(2), 222–252.
- RÁBAY Andor (2004): A közösségi térképezésben rejlő előnyök és veszélyek. In BALÁZS Boglárka (szerk.): *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában V*. Debrecen: Debrecen Egyetemi Kiadó, 289–297.
- RÁSKAY Pál (1998): Katonai középiskolák a két világháború között. *Iskolakultúra*, 8(4), 61–67.
- RÓBERT Péter (1992): Amikor az ezredeknek is tulajdonosuk volt. *Honvédségi Szemle*, 46(5), 106–108.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (2010): Magyar huszárok francia szolgálatban (1635–1793). *Honvédségi Szemle*, 64(1), 32–34.
- Sz. N. (1907): Arad város. *Pesti Hírlap*, 1907. február 14. 13.
- Sz. N. (1908): Fejérváry helyett Rákóczi. *Szeged és Vidéke*, 1908. február 1. 3.
- Sz. N. (1908): Rákóczi kaszárnyája. A szigorú ezredparancs. *Szeged és Vidéke*, 1908. február 2. 3.
- Sz. N. (1926): Magyar hősokról nevezik el. *Ceglédi Híradó*, 1926. április 11. 2.
- Sz. N. (1931): A debreceni hajdúezred ünnepe. *Magyarság*, 1931. október 17. 6.
- Sz. N. (2016): Bottyán generálisra emlékeztek. *Zalai Hírlap*, 2016. november 17. 5.
- Sz. N. (2018): A tábornok emlékére. *Zalai Hírlap*, 2018. november 17. 5.
- SZABÓNÉ SZABÓ Andrea (2000): A magyar Honvédség arculati elemei. *Hadtudomány*, 10(3), 107–113. Online: www.mhht.eu/hadtudomany/2000/3_12.html

- SZILVESZTER Sándor (2004): Emléktábla avatási ünnepség. *Puskás Híradó*, 2(2), 14–15.
- TAKÁCS Ferenc (1990): Az alakulatok, intézetek névadása. *Honvédségi Szemle*, 44(1), 86–88.
- TANGL BALÁZS (2016): Ezredideológiák és ezredkultúrák a cs. (és) kir. hadseregben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129(3), 670–694.
- TÓTH FERENC (2003): A la hussarde. Adalékok a franciaországi huszármítosz történetéhez. *Aetas*, 18(3–4), 55–67. Online: <http://acta.bibl.u-szeged.hu/49544/>
- TOZZI, Christopher J. (2016): *Nationalizing France's Army: Foreign, Black, and Jewish Troops in the French Military, 1715–1831*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Történelmére büszkén tekint a jövőbe a Magyar Honvédség. *Honvédelem*, 2023. január 4. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/tortenelmere-buszken-tekint-a-jovo-be-a-magyar-honvedseg.html>
- VARGA Lajos (1926): A Rákóczi-apródok mintaképe. In *Rákóczi Ferenc m. kir. reáliskolai nevelőintézet értesítője*. Sopron: Rákóczi Ferenc Reáliskolai Nevelőintézet, 3–47.
- VÁRHEGYI István (2007): A magyar rádiófelderítés működése a hidegháború éveiben. *Felderítő Szemle*, 6(E), 53–82.
- VÉGSŐ István (2021): „A honvéd vállára vette kerékpárját”. A Balogh Ádám Kerékpáros Zászlóalj sorsa 1945-ig. In BENE Krisztián – VÉGH Ferenc (szerk.): *Dél-Dunántúli Hadtörténetírás. Az MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának Közleményei*. Pécs: Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottság Hadtörténeti Munkabizottsága, 103–121.

Jogi források

- 74475/7. sz. Körendelet. Két győri laktanya elnevezésének megváltoztatása
- 13161-el/31. sz. Körendelet. Katonai szolgálatra bevonult főiskolai hallgatók szabadságolása
- 148433/7. sz. Körendelet. Laktanyák régi elnevezésének visszaállítása
- 3000/el/elnökség – 1930. sz. körendelet. Csapattestek elnevezése történelmi személyekről
- Melléklet a 3000/el/elnökség – 1930. számú körendeletéhez. Áttekintés a m. kir. honvédség csapattestjeinek történelmi személyekről való elnevezéséről
- 3934/el/elnökség – 1931. számú körendelet. Az 1930. évi 3000/el/elnökség sz. körendelet «Csapattestek elnevezése történelmi személyekről» helyesbítése
- 8000/el/elnökség – 1931. sz. körendelet. Ezred-, osztálynapok megállapítása azok mikénti megünneplésének szabályozása
- Melléklet a 8000/el/elnökség – 1931. sz. körendeletéhez. Áttekintés a m. kir. honvédség csapattestjeinek ezred-, és osztálynapjairól
- 28.771/Elnökség – 1945. sz. körendelet. Laktanyák elnevezése
- 33.528/Elnökség – 1945. számú körendelet. Laktanyák elnevezése
- 40.589/Elnökség – 1945. számú körendelet. (Laktanyák elnevezése)
- 42.819/Elnökség – 1945. számú körendelet. (Laktanyák elnevezése)
- 17.482/Elnökség 1947. sz. körendelet. Laktanya elnevezés
- 19.534/Elnökség – 1948. számú körendelet. Budapesti „Kossuth” Laktanya nevének megváltoztatása